

ALLYUZIYA VA UNGA YAQIN HODISALAR

Bozorova Shahnoza

Qarshi davlat texnika universiteti

Nuriston akademik litseyi o'qituvchisi

Annotatsiya. Bu maqolada allyuziya va yaqin hodisalar xususida so'z yuritildi. Badiiy matnning mohiyatini anglab yetishda **pretsedent matnlarning** ahamiyati haqida mulohazalar keltirildi.

Kalit so'zlar: allyuziya, badiiy matn, adabiy fakt, **pretsedent matnlar, sitata.**

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, **pretsedent matnlar** uchta asosiy intertekstual hodisani birlashtiradi: **allyuziyalar, sitatalar** va **reminetsentsiyalar**. Ushbu intertekstual hodisalar bir-biriga o'xshash xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ular mutlaqo bir xil emas. Ba'zi olimlar "pretsedent" allyuziyasini keng ma'noda tushunib, uni sitataga birlashtiradilar. Bunday holatda, allyuziya **mifologik, tarixiy yoki adabiy xarakterdagi voqealar, nomlar, nomlanishlarga** bo'lgan ishora sifatida aniqlanadi. Boshqa olimlar esa, bu tushunchalarni farqlashni foydali deb hisoblaydilar, chunki ularning fikriga ko'ra, **pretsedent matn** — bu bir so'zdan to'liq matnga **reminesentsiya** bo'lib, **sitata** esa aniq **manba matnidan** qismlarning to'g'ridan to'g'ri keltirilishini anglatadi. Shunday qilib, **sitata** — bu **ilm-fan, adabiyot, san'at, jamoat siyosati va davlat hujjatlari, aforizmlar, maqollar va gaplarni** o'z ichiga olgan matnlardan **alohida parchalarining aniq keltirilishidir**. Allyuziya esa **manba matnining qismlarini noaniq yoki o'zgartirilgan shaklda keltirishdir**. Bundan kelib chiqadiki, **reminetsentsiya** so'zi biror matnni eslash yoki o'z xotirasiga asoslanib, oldingi matnlarning ifodalarini **yodga olish** yoki ularni **boshqacha uslubda takrorlashni** anglatadi. **Allyuziya** va **sitata** o'rtasidagi farq, shuningdek, **yodda qolgan matnning aniq yoki noaniq shaklda keltirilishiga** bog'liq.

Allyuziya va **sitata** o'rtasidagi farqni tushunish uchun, ularning qanday ishlashini va matnlar o'rtasidagi aloqalarini chuqurroq ko'rib chiqish kerak.

Allyuziya va sitata — bir-biridan farq qiladi, lekin ular o'rtasida noaniq chiziqlar bor. Keling, bu farqlarni batafsilroq tahlil qilaylik:

1. “Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati”da: “*Allyuziya* (lot. *allusio* — ishora, hazil) — barchaga tanish deb hisoblangan real siyosiy, maishiy, tarixiy yoki adabiy faktga ishora qilishga asoslangan stilistik usul. Mohiyatan sharq mumtoz she'riyatida keng qo'llanilgan *talmeh* san'atiga yaqin keladi. Farqli jihati shuki, *talmeh*da ko'proq mashhur tarixiy va badiiy faktlarga ishora qilinsa, allyuziyada ijodkor o'z zamonasidagi siyosiy, maishiy yoki badiiy faktlarga ishora qilishi ham mumkin. Ya'ni allyuziyada ishora obyektining doirasi kengroq”¹. D.Xudoyberganova allyuziv nomga quyidagicha ta'rif beradi: “Allyuziv matnda allyuziya ko'rsatkichi vazifasida keluvchi onomastik birlik, assotsiativ tarzda idrok qilinuvchi pretsedent matnning tarkibiy qismi; ikki madaniy-semiotik maydonni tutashtiruvchi vosita”². Umuman olganda, allyuziya noaniq yoki o'zgarishsiz ishlatilgan ishora yoki havola bo'lib, ko'pincha eski matnlarga, tarixiy voqealarga, mifologik yoki madaniy kontekstlarga ishora qiladi. Allyuziya aniq bir matndan olingan iqtibos bo'lmasligi mumkin, lekin u matn o'qiydigan yoki tinglaydigan shaxsga o'zining asl ma'nosini uzatadi. Allyuziya yordamida yozuvchi yoki nutq so'zlovchi ko'pincha o'quvchi yoki tinglovchiga tasavvur yoki bildirilgan fikrni anglash imkoniyatini beradi, ammo bu to'g'ridan-to'g'ri tushuntirilmaydi. Jumladan, quyidagi she'riy matnda qo'llangan *Muqanna*, *Bobur* antroponimlari va *Panipat* toponimi o'quvchilarning ushbu shaxslar hayoti va ular yashagan davr tarixi bilan tanish bo'lishini taqozo etadi:

Tunlar qulog'imga chalinar elas,

Tulporlar kishnashi, otlar gurrosi.

*Balki **Muqanna** bu – tinib-tinchimas,*

*Balki **Panipatda Bobur** urhosi. (A.Oripov. “Genetika”)*

¹ Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. — Тошкент: Академнашр, 2013. — Б. 27.

²Худойбергано́ва Д. Лингвокультуро́логия терминларининг қисқача изоҳли луғати. — Тошкент: «Turonzaminziyo», 2015. — Б. 19.

Keltirilgan baytlarning birinchisi allyuziv nomlarning filologik, ikkinchisi esa ijtimoiy-tarixiy faktlarga ishora qilib kelishiga misol bo'ladi³.

Ko'rinadiki, bu she'riy parchada filologik, ijtimoiy-tarixiy faktlarga ishora qilingan, lekin to'g'ridan-to'g'ri biror manbadan olingan iqtibos emas. Agar o'quvchi bu filologik, ijtimoiy-tarixiy faktlarni bilsa, ular kontekstni tezda tushunadi.

2. Sitata [lot. citatum < citare – chaqir moq, da'vat qilmoq; nomlamoq] Biror matndan, adabiy, musiqaviy va sh.k. asardan aynan ko'chirilgan parcha; iqtibos⁴. Demak, sitata bu to'g'ridan to'g'ri yoki aniq keltirilgan matnning parchasidir. Sitata ishlatish — bu ma'lum bir manba yoki asardan to'liq yoki qisqacha keltirilgan iqtibosdir. Sitata bo'lishi uchun, matnning o'zi o'zgartirilmasdan, aynan o'sha shaklda keltiriladi. Sitata o'quvchi uchun aniq bo'lgan manba yoki asarga murojaat qiladi va uning ma'nosi hech qanday izoh yoki kontekstga muhtoj emas. Misol: buyuk yozuvchimiz A.Qahhorning quyidagi gaplari hali hanuz o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q: *«Yozuvchi adabiyotga ikki xil kiradi: birinchi asari bilan tutab, biri yashnab kiradi. Tutab kirgan yozuvchi uzoq tutaydi, ko'nglidan chiqarib emas, qornidan chiqarib yozadi. Yozuvchilikka cho'g'day yashnab kirgan yozuvchi asardan asarga yashnayveradi...»* Bu yerda A.Qahhorning so'zlari to'g'ridan to'g'ri keltirilgan va bu ma'lum bir manbaga asoslanadi. Endi, shu yerda sitata va allyuziya farqlarni tizimlashtiraylik:

№	Xususiyati	Allyuziya	Sitata
1	Aniqlik darajasi	Noaniq, ishora yoki havola bilan	Aniq, to'g'ridan to'g'ri keltirish
2	Ma'no	Kengaytirilgan ma'no, o'quvchi uchun izohni talab qiladi	Sitata o'sha matndan olingan

³ Худойберганава Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини. Фил. фан. док.диссер. – Тошкент, 2015.

⁴ O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent, 2023. 6 jildli. 4-jid. – B. 670.

3	Tuzilish	Ma'lum bir matnga ishora qilish, lekin o'zgartirilgan shaklda	Matnni o'zgartirmasdan keltirish
4	Matnning qamrovi	Madaniy, tarixiy yoki adabiy kontekstga ishora qiladi	Muayyan manba yoki asarga bog'lanadi

Sitata va allyuziya o'rtasidagi farqni aniqlashda ba'zan qiyinchiliklar bo'lishi mumkin, chunki ba'zi allyuziyalar to'g'ridan to'g'ri sitataga o'xshash bo'lishi mumkin, lekin ularning ma'nosi boshqa va ular matnni o'zgartirishi mumkin. Masalan, sitatada ma'lum bir manbadan to'g'ri keltirilgan so'zlar bo'lsa, allyuziyada o'sha manbadan ilhomlangan, lekin o'zgartirilgan yoki kengaytirilgan fikr keltiriladi. Misol bilan tushuntirsak, deylik, biror adabiy asarda Shekspirning "Hamlet"idagi mashhur so'zlar: "Bunch of nothing but a dream"

Agar buni to'g'ri sitata sifatida keltirsak, bu Hamletning o'zining matnidan olingan aniq iqtibos bo'ladi. Ammo agar bu so'z Shekspirning asariga ishora qiluvchi allyuziya bo'lsa, lekin o'zgartirilgan shaklda ifodalangan bo'lsa (masalan: "Hayot — bu faqat bir lahza, xuddi hamma narsa orzu kabi"), u holda bu allyuziya bo'ladi.

Keltirilgan nazariy va amaliy tushunchalar shuni ko'rsatadiki, ular o'rtasidagi umumiy farq quyidagicha: **Allyuziya** esa ko'proq simbolik va madaniy kontekstga asoslanadi, uni tushunish uchun o'quvchidan yuqori darajadagi madaniy yoki tarixiy bilim talab qilinadi. Bu o'ziga xos bir tilni o'rganish va uni maxsus kontekstlarda ishlatish bilan bog'liq. **Sitata** aniq, aniqlangan matndan iqtibos bo'ladi, shu sababli u juda kuchli va o'rganilgan manbaga bevosita bog'lanadi.

Xulosa qilib aytganda, sitata — bu aniq va to'g'ridan to'g'ri keltirilgan matn bo'lsa, allyuziya esa matnni kengaytiradigan yoki o'zgartiradigan ishoradir.

Bularni farqlashda asosiy omil, iqtibosning aniqligi va manba matnga bevosita bog'lanishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2013. – Б. 27.
2. Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: «Turonzaminziyo», 2015. – Б. 19.
3. Худойберганова Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентриқ талқини. Фил. фан. док.диссер. – Тошкент, 2015.
4. О'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent, 2023. 6 jildli. 4-jid. – B. 670.